

DIFERENCIA A PORIADOK

JOZEF PAUER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Po rozpade koloniálneho systému a demontáži komunizmu vyschli korene bipolárneho svetového poriadku a v procese jeho postupného rozpadu len ťažko sa nachádzajú cesty k novému, spravodlivejšiemu usporiadaniu sveta. Takže ústrednou úlohou na prelome našich storočí je hľadanie a tvorba nového modelu koexistencie rôznych kultúr, národov, rás a náboženstiev v rodiacej sa globálnej civilizácii.

Dusivá kultúra. V časoch kultúrnej rozmanitosti stráca územie kultúry punc posvätnosti. Ako posol civilizácie a poriadku sa kultúra často považuje za čosi represívne a neraz sa ozývajú hlasy, podľa ktorých jej podpora a rozvoj je len ostríhavaním krídiel slobody.

Jean Dubuffet vo svojich zápiskoch o súčasnej kultúre poznamenal: "Rovnako ako cieľom 'vlasteneckých' prejavov plukovníkov v kasárňach nie je ani na okamih vyzvať vojakov na iniciatívnu spoluúčasť, ale iba ich presvedčiť, aby pre potreby štábu tvorili zomknutý rad, ani kultúrni ofícieri nevyzývajú publikum na nič iné ako na poslušné schvaľovanie nanucovanej prestíže a nikdy ho nevedú k tvorivej účasti na rozkvet duchu. Dnes je už slovo kultúra ... spojené s dobyvatelstvom, s indoktrináciou, s celým aparátom zastrašovania a útlaku." ([1], nestr.)

Z pohľadu takejto kritiky sa kultúra javí ako príliš homogénna a reštriktívna. Napriek existencii celého radu diferencií stala sa len rovnováhou niekoľkých fundamentálnych tém, ktoré sa zvyknú vyvodzovať z ľudskej prirodzenosti, z rozumu alebo z iných základných vlastností ľudského života. A hoci sa z času na čas vynárajú nové témy, akceptovateľné sú len tie, ktoré neohrozia nehybnú stabilitu týchto základov. Dynamika rozvoja má dovolené balansovať na vážkach štandardov, jazýček ktorých nemožno spochybniť. Je to charakteristická črta okcidentalistického prístupu ku kultúre. Prirodzené nedostatky a obmedzenia takeho uhla pohľadu vedú celý rad ľudí, jednotlivcov i skupín a národov k revolte proti kultúrnej hegemonii Západu.

Koniec kultúrneho mandátu Západu? Práve z odmietnutia okcidentalistického rozsudku o inferiornosti či neadekvátnosti vlastnej kultúry povstali rozmanité oslobodzovacie hnutia, ale aj spontánne, nedostatočne organizované rebélie v rôznych končinách sveta. V súlade s týmto odporom voči kultúrnemu imperialismu je aj nárast národnej hrdosti a úcty ku kultúrnemu dedičstvu, ktorý sa oživuje tak v zrelých západných krajinách, ako aj v najvzdialenejších južných a východných končinách sveta. Jednotlivci a celé národy odmietajú subordinovať svoje hodnoty, názory a presvedčenia tradičnému kultúrnemu mandátu Západu. Aj napriek imperiálnym aktom Západu sa neprestal odvíjať posledný variant dekolonizačných snáh, ktorý sa rozkrútil koncom 80-tych rokov a uviedol do úvah o význame kultúry a kultúrnej identity aj osobité hlasy

z periférie západnej civilizácie. Impérium uznávaných typov a vzorov správania je otrávené.

Napriek akceptácii nových nárokov len sporadicky sa artikuluje sociálna a politická filozofia a politika s charakterom úcty k inému a so schopnosťou vidieť ho. Vzhľadom na ich absenciu sa stretávame s takými výkladmi možnej politiky diferencie, ktoré sa ničím neodlišujú od povrchných interpretácií pluralizmu. Takže vlastná radikalizácia kultúry v smere diferenciácie sa zatiaľ nekoná.

Ak sa chcem teraz pokúsiť o náčrt filozofického zdôvodnenia diferencie, musím si objasniť, na čom sa zakladá naše chápanie poriadku, a to, ako tieto základy podporujú redukcionistický poriadok a hierarchiu. Samo vymedzenie takýchto problémov nám môže otvoriť cestu k podkopaniu inferiorizácie a iných diskriminačných prístupov k odlišným kultúram. Súčasná podoba takýchto prístupov sa odvíja od novovekého zabsolútnenia rozumu. Zdôrazňujem: nie od descartovského či osvietenského racionalizmu, ale od zabsolútnenia rozumu a súčasne zredukovania človeka na rozum. To znamenalo vytlačenie iného, odlišného, cudzieho za hranice reality, zrušenie rozmedzí reality a jej homogenizáciu, zrušenie diferencovanosti a plurality skutočnosti a jej nahradenie multiplikáciou rovnakosti.

Priestor otvorený takýmto pýtanim sa na skryté základy otriasaného poriadku dneška sa rozprestiera aj pre ďalšiu novú úlohu: ako rekonštruovať spoločnosť nerepresívnym spôsobom? Ak sa už neakceptuje obvyklá predstava sociálnej integrácie, ako sa potom možno ubrániť pred rozpútaným chaosom? Obhajcovia kultúrnej dekonštrukcie neuspeli práve v otázke rekonštitúcie poriadku, príp. na ňu zabudli. To sa považovalo za zjavnú črtu ich nihilizmu. Je však zrejmé, že politika diferencie bude mať len malé šance získať dôveryhodnosť, ak sa poriadok bude stále chápať iba represívne. Kto by však na druhej strane uznal princíp (teda princíp diferencie), ktorý je - v tradičnom pohľade - prekliatím poriadku?

Preto skôr, ako začneme volať po diferencii, musíme venovať pozornosť takým ľahom sociálnej filozofie, ktoré vedú k emancipácii. Vychvaľovanie politiky diferencie zväčša stroskotáva na povrchnosti samotnej tejto politiky. Nestačí deklarovať a proklamovať úctu k inakosti. Musíme dokázať vysvetliť, ako sa rozmanitosť rodi, ako ju možno chrániť a organizovať bez vytvárania rigidného a škrtiaceho systému.

Centrum. Represívny poriadok. Dualizujúca redukcia. V priebehu celých dejín ľudstva sa objavuje sústrednosť ľudského sveta. V každej sústave predstáv o svete - od antických kozmogonických predstáv až po najmodernejšie vedecké kozmológie pred objavmi Edwina Hubbla - sa stretávame s predstavou určitého stredu. Raz ním bola Zem, inokedy Slnko, napokon stred našej Galaxie. Po Hubblovi už niet centra kozmu, je len vesmír s nekonečným množstvom galaxií. Je však nesporné, že úloha centra v životnom priestore a čase človeka je fundamentálna.

Pravdepodobne tu pramení aj príčina toho, že tradičná západná sociálna filozofia opisuje spoločnosť ako centrovanú, sústredenú okolo určitého základného stredu. Tento stred slúži ako stabilný, absolútny referens, vďaka ktorému je možný spoločenský poriadok. V tomto zmysle E. Durkheim hovorí, že zdravé fungovanie spoločnosti nie je možné, pokiaľ sociálne normy nekonštituuju realitu *sui generis* ([2], 144). So stratou

centra, okolo ktorého sa ľudia môžu sústreďovať a ktoré im umožňuje orientáciu vo vonkajšom svete, prichádza nevyhnutne dezorientácia, chaos a ich súputník - úzkosť. Práve preto je pochopiteľné, že logocentrický (a "centrologický") opis spoločnosti sa usiluje prepožičať sociálnej realite tento bezpečne neutrasiteľný status. Ved' vyviera z túžby po nezničiteľnom poriadku ako záruke ochrany človeka pred dezorientáciou a strachom. Z tejto túžby vyrastá aj hľadanie a formulovanie nesporných, nepochybniteľných noriem, ktoré zabezpečujú usporiadanie spoločenskej reality. To, že sa takéto výpravy za neutrasiteľnými hodnotami a normami spoločenského poriadku považujú aj v súčasnom myslení za stále platné, pramení asi v odvekej prítomnosti dualitných princípov v európskej filozofii od pytagoreizmu a Platóna cez gnózu až po kartezianizmus a Kanta či Comta, Marxa, Durkheima a Parsonsa. (A to nespomínam mytologické a staroveké náboženské predstavy Západu i Východu alebo, na opačnom konci, napríklad Nietzscheho dualitu apolónskeho a dionýzovského princípu či striktný dualizmus Freudovho princípu slasti a princípu reality, pudového šťastia a holej represívnosti práva a civilizácie.)

Pozitivistí tvrdia, že musíme rozlišovať fakty a hodnoty; takže poznanie nezaťažené vysvetľovaním faktov a ich interpretáciou nielenže existuje, ale je aj objektívne a ľudia dostatočne vzdelaní ho môžu ľahko nadobudnúť. Ak sa teda minimalizujú rozmery interpretácie, potom možno dospieť k jasne vymedzenému poznaniu, ktoré napomáha upevniť spoločenské inštitúcie. A poriadok, ktorý odoláva atakom konkrétnych situácií, už nie je len márnou túžbou.

Je zrejmé, že takýmto postupom sa poznaniu, ktoré má partikulárny charakter, prisudzuje v spoločnosti pozícia univerzálnosti. A poznanie, ktoré nezodpovedá číremu opisu faktov, tomuto štandardu "bezhodnotovosti" a "bezpredsudkovosti", sa považuje za pochybné a neisté. Napriek tomu, že žiadne poznanie nevzniká *ex nihilo*, od opísaných údajov a poznatkov sa očakáva, že nebudú znečistené každodennosťou. Takže spoľahlivé je len také poznanie, ktoré sa zakladá na tom, čo je "pozitívne dané". Ostatné druhy poznania sú nespoľahlivé, zmysluprázdne. Tento záver však určite nie je bezhodnotový.

Podobne dualitné štiepenie v sociálnej filozofii vedie k inferiorizácii takých politických názorov a takých spôsobov života, ktoré ohrozujú status quo. Zatiaľ čo v tejto perspektíve sa uplatňuje racionalita, ostatné sa považujú za emotívne zafarbené alebo poznačené nánosmi rôznych neželateľných charakteristík. Potom už nie je problematické skonštruovať rôzne epistemologické alebo sociálne hierarchie. A keďže v tejto perspektíve sa rôzne typy poznania chápu ako vzájomne sa vylučujúce, dôveryhodnosť sa priznáva esencializmu a metódam, ktoré prisudzujú prirodzené schopnosti osobitným skupinám a jednotlivcom.

Takáto dualitná redukcia zohrávala celé storočia kľúčovú rolu v podpore vykorisťovateľských praktík kolonializmu. Predsa aj v časoch rozkvetu kolonializmu je odňatie práv jednotlivcovi či celej skupine osôb výsostne závažným aktom na to, aby sa dalo zdôvodniť a ospravedlniť akokoľvek elitnými názormi, postojmi či ďalšími efemérnymi druhmi poznatkov. Preto sa začne hľadať serióznejšie zdôvodnenie, ktoré by netrpelo dočasnou názorov, vždy osobnostne sfarbených. A tu sa svojou osobnosťou ponúka tzv. pozitívne vedecké poznanie, ktoré môže poskytnúť

objektívny dôkaz o tom, že isté osoby a ľudské skupiny sú v porovnaní s inými menejcenné: kolonializmus má voľnú cestu. Prečo by mali mať rovnaký status tí, ktorým nepatrí, ktorí si ho vzhľadom na svoje vrodené či získané neduhy nezaslúžia?

Bio-moc. Práve dualizujúca redukcia zohráva rozhodujúcu úlohu pri formovaní mocenského typu moderny - bio-moci, o ktorej Michel Foucault hovorí ako o doposiaľ najefektívnejšom spôsobe spoločenskej kontroly. Inštitúcie tohto typu moci prebúdajú v človeku hrozivý rešpekt svojou ahistorickosťou: asociovanie moci s biologickými procesmi vyvoláva iluzórnu (no účinnú) predstavu, podľa ktorej úprava všetkých procesov a vzťahov v danej spoločnosti je prirodzená a nevyhnutná. Ak sa aj azda niekto ocitne v náročnej, kritickej či inak nepriaznivej alebo jednoducho nespravodlivej situácii, nemožno z toho obviňovať žiadne politické sily a ich motívy. Biológia predsa nesúvisí s triednym konfliktom či s inými spoločenskými problémami. Výkon politickej moci je tak obdarený fasádou vedeckej neutrálnosti, a teda nespokojnosť a zlosť verejnosti nemohla byť vyburcovaná dajakou nespravodlivosťou. Veď tá predsa nie je možná v spoločnosti riadenej procesmi prirodzenými ako sama príroda a ovládanými mocou nadanou vedeckou neutrálnosťou. Inštitúcie tejto moci už neovládajú človeka vonkajším útlakom, ale zvnútra, cez jeho potreby a duševné stavy, ktoré produkujú, ale aj regulujú a kontrolujú inštitúcie bio-moci. V tejto súvislosti hovorí F. Guattari o falokratickom poriadku ([3], 233). Zaisťujú ho normy, ktoré stelesňujú dostatočne pevný referens.

"Keď redukujeme ľudí na kategórie - biely alebo čierny, muž alebo žena - je to kvôli našim vlastným apriórnym predstavám, našej potrebe zaistiť si moc nad nimi procesom dualizujúcej redukcie." ([3], 235)

Dôsledkom takéhoto chápania sociálnej reality ako *causa sui* je zbežvýznamnenie človeka. Odlišnosť pohltia prizračné tieň temných síl, v rukách ktorých žiaria ošialne fakle nútenej integrácie: záruka spoločenskej a kultúrnej uniformity, ktorej cesty končia napokon v slepých uličkách alebo pádom do priepasti.

Jazykové hry a interpretácia. Pokým zostáva nedotknutá legitimita zdrojov kultúrneho imperializmu, nemožno očakávať naplnenie nádejných prisľubov diferencie. Ak uznávame, že v základoch každého poznávania, i v základoch kultúrnej formácie musí byť prítomná interpretácia, potom nemôžeme akceptovať tvrdenia a požiadavky, ktoré si nárokuje status reprezentantov skutočnosti *sui generis*. Takéto roztvorenie spoločnosti a jej inštitúcií pre aktivitu človeka a jeho oslobodenie je možné vtedy, keď sa vzdáme tak predstavy, že spoločnosť funguje len vtedy, ak tvorí organický celok (chápanie spoločnosti od A. Comta po T. Parsonsa či N. Luhmanna), ako aj modelu, v ktorom je spoločenská jednota tvorená pôsobením duality triedneho boja a dialektiky (rôzne marxistické prúdy) a ktorým je spoločná všezávažnosť ich kultúrnych vzorov.

Musia sa zdiskreditovať všetky nedotknuteľné bariéry tvorivosti. Ak sa tak nestane, vývoj možností slobodnej voľby bude naďalej spútaný a diferencia opäť zamrzne. Prebudia a posilnia sa len prevzaté, udomácnené názory, konzistentné s "dominantnými formami signifikácie" (G. Deleuze). A navyše, takéto uzmierenie vôbec nepostihne tých, ktorí ťažia z panujúcej reality s jej virtuálnymi i reálnymi opiátmi. Naopak, správne prispôbenie sa týmto normám sa považuje za príznak zdravého úsudku a zrelosti.

Atmosféra v súčasných pohyboch filozofie však nasvedčuje tomu, že dualizujúca redukcia sa dostáva mimo hru. Cesta vyšľapaná Husserlom, Wittgensteinom a Heideggerom, Derridom, Lyotardom, Deleuzom a mnohými inými nás približuje k teoretickému zdôvodneniu princípu diferencie ako základného kameňa spoločnosti. Zatiaľ čo Comte, Durkheim či Parsons sa diferencie obávali a domnievali sa, že by mala byť podrobená kontrole, aby neviedla k *anómii*, dnes by takáto kontrola nemusela byť potrebná.

Postmodernisti, inšpirovaní Wittgensteinovou predstavou rozmanitých jazykových hier ([4], 32), vravia, že vzhľadom na všadeprítomnosť jazyka nemožno už skutočnosť vysvetľovať pomocou príbehov a rozprávání. Tie stratili svoju dôveryhodnosť. Realita je produktom plurality jazykových hier. A preto nedisponujeme solídnymi základmi pre jednotný sociálny poriadok. Objektívnosť je len zvláštnou modalitou interpretácie. A teda skutočnosť sa musí zachrániť prostredníctvom rečových aktov.

"Na to, aby sa uznalo, že rečové hry predstavujú na jednej strane onen minimálny vzťah, bez ktorého spoločnosť nemôže byť, na to nie je treba uchýľovať sa k nejakej robinzonáde: ľudské dieťa je už pred narodením, hoci aj len menom, ktoré sa mu dá, situované ako referens príbehu, ktorý rozpráva jeho okolie a vo vzťahu ku ktorému bude neskôr zaujímať meniace sa pozície. Alebo ešte jednoduchšie: otázka spoločenskej väzby je ako otázka určitou rečovou hrou, rečovou hrou opytovania, ktorá bezprostredne určuje pozíciu toho, kto ju kladie, toho, komu je adresovaná, a onoho referens, ktorého sa otázka týka: už len preto je táto otázka spoločenskou väzbou.

Na druhej strane v spoločnosti, kde rola komunikačnej zložky je každým dňom evidentnejšia, ako realita aj ako problém zároveň, je isté, že rečový aspekt získava nový význam a že by bolo povrchné redukovať tento význam na tradičnú alternatívu manipulátorského prehovoru či jednostranného odovzdávania správy na jednej strane alebo slobodného vyjadrenia či dialógu na strane druhej." ([5], 116)

Takže namiesto obmedzovania ľudskej aktivity sa aj poriadok - tak ako všetko ostatné - ocitá uprostred interpretácie.

Nevzkriesiteľnosť Leviatana a diferencie. V doterajších teóriách sa sociálna realita lokalizovala tak, aby nebolo možné ohroziť jej jednotný poriadok príbojmi vln každodennej existencie s jej ofenzívnymi udalosťami, náhodami, nepríjemnosťami, slasťami... V podmienkach postmodernity, kedy "nič nejestvuje mimo textu" ([6], 171), takúto doménu už nemožno udržať. Vzhľadom na nemožnosť úteku pred interpretáciou aj návrhy vztýčiť na tomto mieste Leviatana stratili svoje racionálne opodstatnenie. Univerzálna interpretácia skutočnosti, ktorú sa pokúšal nájsť Thomas Hobbes, je dnes vopred odmietnutá ako neuskutočniteľná a nemožná.

Znamená to, že poriadok je dnes pasé? Odpoveď na túto otázku je jasná: nie! Ale všetky tvrdenia o skutočnosti sú jednoducho dekanonizované. Namiesto samozrejmej akceptácie musí byť realita inaugurovaná. Realitu možno zachovať len udržiavaním interpretácie.

Aký význam pre obranu princípu diferencie má táto zmena uvažovania o skutočnosti? Ukazuje sa, že už nemožno vymedziť akúsi prapôvodnú realitu, ktorá by slúžila ako báza diskreditácie všetkých ostatných hľadísk. Neexistuje legítimný dôvod

na uplatňovanie a presadzovanie asymetrických vzťahov medzi kultúrami. (A pýtam sa seba i filozofov diferencie: Kde sa ešte stále v tomto svete berú všetky tie teroristické útoky, ak ich základňa už zmizla? Alebo nezmizla?)

Poriadok už nie je kompaktný, monolitický útvar. Pripomína skôr vzájomne sa prepletajúce, dopĺňajúce, prekrývajúce a vzájomne súperiace tendencie. A každá z týchto tendencií má právo na svojbytnosť. Napokon, ktorá poznávací sústava má status nezávislosti od akéhokoľvek konkrétneho hľadiska, status, ktorý by legitimizoval automatickú dominanciu jednej kultúry nad ostatnými?

História moderny pozná ne jeden pokus o vytvorenie takejto ideológie pomocou vedy a techniky. V zornom uhle postmoderných sociálnych analýz sa takéto snahy považujú za pochybnosť. Veď sa ukázalo, že aj takzvané vedecké fakty sú gordickým uzlom zviazané s interpretáciou.

Takáto subverzia dualizmu znamená, že expanzia odlišností už nie je ohraničená absolútne. Zároveň sa však idea diferencie radikalizuje. Jacques Derrida vo svojom úvode k Husserlovmu *Pôvodu geometrie* uchopuje túto zmenu termínom *diféranca* (*différance*), čo je označenie "originárnej diferencie", diferencie medzi bytím a zmyslom, medzi *de facto* a *de iure*. "Vopred viem, že faktické nikdy nebude v súlade s tým, čo je *de iure*. A teda nás nič neopravňuje na to, aby sme sa správali tak, ako by mnohoznačnosť bola moment, ktorý bude raz zrušený v konečnom triumfe jednoznačného zmyslu." ([7], 140)

Derrida vlastne dôsledne rozvinul zvyčajné vymedzenie diferencie. Jeho *diféranca* znamená popri prostej neidentickosti aj čosi iné a zároveň oveľa viac ako prosté rozšírenie a spestrenie bežnej palety možností. Pretože v takom prípade sa ešte stále narába s fixnou identitou, vlastnou každému individuu. A teda ešte vždy pretrvávajú životná ploška redukcionizmu dualitného štiepenia kompatibilná s hierarchiou. Zachováva sa stupienok, na ktorom môžu ďalej vyrastať štandardné predsudky, s tým rozdielom, že teraz je ich uplatnenie o niečo komplikovanejšie.

Niektoré extrémne pravicové hnutia - napríklad Nová pravica vo Francúzsku - transformovali pojem diferencie a použili ho na ospravedlnenie fašizmu: ak sú ľudia odlišní, prečo by nemali byť od seba oddelení? Táto logika nových rasistov je len zdanlivo logikou diferencie. Už po chvíľke zamyslenia je zrejmé, že ich obhajoba odlišnosti spočíva pevne na princípe rovnakosti. Vrodenými črtami vzájomnej odlišnosti jednotlivých osôb a skupín sa zdôvodňuje ich separovanie a udržiavanie ich homogenity: *diféranca* pervertovaná latentným realizmom.

Radikalizácia diferencie. Radikalizácia myšlienky diferencie v Derridovej *diférancii* znamená, že každý referens pozostáva z rôznych významov, ktoré si konkurujú v snahe o dominantné postavenie. To korešponduje s pocitmi, s ktorými sa vo svojom konaní vari každý už stretol, keď sám sebe kládol otázku: Som to ja? A ako v ozvene odpovedí mu zaznievalo: "Ja je niekto iný". Alebo, že on je *takmer* taký istý ako on. Každá identita sa potom usiluje o vlastné posilnenie, aby ju neprekryli súperiace interpretácie. A keďže z ríše interpretácie nemožno uniknúť, nie je možné ani konečné zmierenie rivalizujúcich interpretácií. Neexistuje arbiter, ktorý by separoval diferencie. Ako vraví J. Derrida, *Aufhebung* neexistuje. Spor nie je v interpretácii zrušený, ale nie

je ani v myslení popretý, nie je ani uchovaný a pozdvihnutý na novú úroveň, ako to je v Hegelovej dialektickej schéme pohybu myslenia. Nemožno vraj transcendovať interpretáciu, len pohyb od jednej interpretácie k inej je možný. Niet Archimedovho bodu, z ktorého by bolo možné zmapovať sociálnu scénu vcelku. Nedisponujeme kozmom, v ktorom by mal každý komponent zaistené svoje vlastné miesto. Existujeme iba v menlivých identitách, ktoré sú vystavené pôsobeniu spoluprátomnosti iných našich neistôt.

Príčiny uvažovania o diferencii sú teda celkom jasné. Ale akési fixné formy výberu či voľby neexistujú. Každá voľba je viacvýznamová, problematická a sotva dostatočne odôvodnená. Každý sociálny jav je polysémický. Tak báseň, odev, demonštrácia či choroba hovoria simultánne rôznymi spôsobmi. Čo by už mohlo byť vhodnejšie pre svet, Európu či akúkoľvek spoločnosť, ak chce podporovať rozmanitosť? Ved' proti diverzifikácii nemožno apriórne zaviesť reštriktívne opatrenia. Preto je nevyhnutná politika diferencie. Vytlačenie opôr inferiorizácie by malo viesť k tomu, že zo všetkých sektorov spoločnosti sa budú ozývať nové nároky a požiadavky. Kto by akceptoval vlastné inferiórne postavenie, keď budova vystavaná z princípov takejto nespravodlivosti sa otriasa v základoch?

Vášnivé interpretácie a nebezpečenstvo žiadostivosti. Interpretácia preniká až k jadrú reality. Zapôsobila ako nálož, ktorá vyhodila esencializmus do povetria. Nedisponujeme prirodzenými štandardmi, ktorými by sa rozlišovali osoby či spoločenské skupiny. Každá identita je prchavá. Ego sa už nemá vysvetľovať substancialisticky, pretože je to *persona*, ktorú si osvojujeme, pretvárame, odvíjame a niekedy odhadzujeme, aby sme si vybrali ďalšiu z radu možností. Na udržanie osobnej identity disponujeme iba rezíduom interpretácie. Fluidná identita nám ako voda preteká pomedzi prsty.

Ako som poznamenal už predtým, odmietnutie legitímnosti esencializmu problematizuje konštituovanie poriadku. Zvyčajný obraz koncentricky usporiadanej spoločnosti sa rozplynul v mnohorakých siločiarach interpretácie. Ale neodbytná prítomnosť interpretácie zalieva realitu príbojom vášni. Žiadna interpretácia si nemôže nárokovať automatické uznanie a privilegované postavenie. Tak ako v "pohubblovskom" vesmíre ani v ľudskom svete už nie je jedno centrum a nie sú ani dve či tri centrá. Centrum je všade a zovšadiaľ sa ozýva jeho prudký tlkot. Dychtivosť a výbušnosť vášni a túžob rivalizujúcich interpretácií nesie v sebe nebezpečenstvo explózie, v plameňoch ktorej môže zhorieť realita. A takisto v implózii môžu vášne premôcť rozum človeka jeho rozptýlením či žiadostivosťou. Môžu sa odlúčiť od celku jeho osobnosti a vyviazané z usporadujúcej moci rozumu ohrozovať diferenciu. A pluralizmus, tak podstatný pre človeka, sa v tomto prevrátení vášne na žiadostivosť môže nepozorovane nakloniť do zhubného toku štiepenia a rozpadu.

Už sa nedá narábať s asimilačnými modelmi prispôsobovania a vyrovnávania rozdielov. Aj keď sa používa nová terminológia, ako napríklad kultúrna socializácia alebo identifikácia s rolami (spoločenskými, profesnými a pod.), asimilácia sa už nemôže zbaviť charakteru donucovania či dokonca represívnosti. Hoci sa opis asimilácie ako produktu socializácie môže javiť ako opis vedecký - a teda neutrálny, realizácia týchto procesov predpokladá záväzné normy, ktoré sa považujú za životne dôležité pre

fungovanie spoločnosti. Odklon od týchto štandardov, kritérií a vzorov sa potom chápe ako signál zrútenia racionality a sociálnej kontroly. Nech už si princíp asimilácie navlečie hocaký kostým, nemôže nadobudnúť charakter vedeckosti. Vzhľadom na zjavné a pochopiteľné záväzky, ktoré podopierajú tento proces "glajchšaltovania", zostane vždy procesom riadeným formáciami partikulárnej a deformovanej ideológie.

Takýto ontologický realizmus mal doposiaľ v dejinách sociálnej filozofie primárne postavenie. Nie rôznosť a inakosť, ale rovnakosť sa považovala za jediný spoľahlivý základ spoločnosti. V pohľade z takéhoto zorného uhla produktívna interakcia jednotlivcov a skupín v spoločnosti nie je možná bez univerzálnosti ľudskej povahy, prirodzeného práva alebo nevyhnutných kultúrnych podmienok (kultúra ako *conditio sine qua non*). Tak sa každý, kto je iný, odlišný či cudzí, ocitá vo zvieracej kazajke vlastnej konformity, od ktorej závisí osud celej spoločnosti. Veď vedomé znečistenie reality by bolo zvrhlosťou. A vlastne za takúto indiskrétnosť čaká človeka prísne odsúdenie.

Poriadok v prítomnosti diferencie. Je zrejmé, že takýto hermetický obraz sociálneho poriadku je problematický. V situácii túžby po radikalizácii epistemologického pluralizmu - Gilles Deleuze ho opisuje ako nomadický - pociťujeme stále naliehavejšie potrebu transparentného poriadku. Spoločnosť s takýmto usporiadaním by sa mohla otvoriť mnohorakým diferenciam, uvoľniť miesto rozmanitým spôsobom konania a voľby a súčasne dať priestor ich voľnému splietaniu, spájaniu i deleniu a diferencovaniu. Akceptácia a uznanie diferencii napomáha a posilňuje udržiavanie poriadku. Potvrdenie a uznanie jedinečnosti iného vedie k možnosti predvídať jeho správanie. Aby sme dokázali predvídať konanie jednotlivcov, nepotrebujeme nevyhnutne homogénny poriadok. Ale rozhodne je dôležité, aby ich diferencie boli akceptované a pochopené a nepovažovali sa za prekážky racionálneho dorozumenia.

To vlastne znamená, že usporiadanie vzťahov v takomto poriadku nepotrebuje sprostredkovateľa. Nič nemusí sprostredkovať vzťah medzi mnou a iným, stačia mi nuansy reči. Poriadok nás už teda v našom konaní neobmedzuje ani nám nenanucuje jeho správne spôsoby, ale skôr stelesňuje naše používanie jazyka. Na posilnenie poriadku už nemáme nič iné len definície, správy a iné stratégie vyjasňovania nášho poznania. Poriadok už nie je odrazom nespochybniteľnej skutočnosti, ale je akýmsi jej meandrom, je votkaný do jej mnohorako sa križujúcich vrstiev. To znamená, že dno pomyselného koryta poriadku sa sústavne presúva. A preto si vyžaduje stále ďalšie a ďalšie objasnenia. Hoci je realita krehká, jej poriadok možno udržiavať opakovaním, ktoré má rozhodujúci význam pre správnu a presnú interpretáciu.

V tomto podaní poriadku sa jednotlivé komponenty spoločnosti neustále vzájomne prispôsobujú, a tak sa odvíja neohraničený počet spojenectiev a orientácií. Nepretržitá integrácia a stále znova sa odvíjajúce prúdy reality sa stávajú pravidlom. Takýto dynamizmus nám však zvykne naháňať hrôzu a podľa mienky celého radu teoretikov kultúry vyústením interakcie takého množstva faktorov je chaos. Ešte stále je pre nás ťažké tolerovať absenciu prvej príčiny a posledného cieľa (*telos*) či iného ústredného organizujúceho princípu.

To však neznamená, že rozmanitosť získaných poznatkov a vedení nám neumožňuje vytvárať systémy. Neprítomnosť centrálného organizujúceho princípu

a prítomnosť množstva rozmanitých ciest, predstáv, riešení, pravidiel neznamena, že "každý môže povedať čokoľvek" ([8], 43). Gilles Deleuze upozorňuje na živú silu systémov: "Vo vedách a v logike sa dnes začína rozvíjať teória tzv. otvorených systémov, ktoré sú založené na interakciách, odmietajú redukciu na lineárnu kauzalitu a menia pojem času." ([8], 43)

Prípadom otvoreného systému je aj rizoma, pomocou obrazu ktorej Deleuze a Guattari rozvíjajú model nerepresívneho poriadku. Metaforikou rizomy opisujú spoločnosť, ktorá integruje bez centra. Pri prvom pohľade na túto burinu nás zaskočí naša neschopnosť nájsť jej koniec alebo začiatok. Je to rastlina, na ktorej sa nedá rozlíšiť koreň a výhonok. Rastie simultánne všetkými smermi v neustálej výmene so svojím prostredím. Jej usporiadanie reprezentujú línie priečných spojení. Aj keď každý z jej elementov sa môže zviazať s ktorýmkoľvek ďalším, rast rizomy nie je chaotický ani náhodný či nepravidelný. Naopak, tejto burine sa darí aj v najnepriaznivejšom prostredí. Vidíme, ako sa tu poriadok uchováva bez pomoci akéhokoľvek regulačného centra. Koordinácia je priama, nesprostredkovaná a kontrola je rozptýlená po celej rizome ([9], 11-20).

Posolstvo tejto metaforiky rizomy pre politiku je zrejmé: podpora diferencie, rozmanitosti a inakosti nemusí vyústiť do chaosu alebo anarchie. Namiesto toho je možný aj taký poriadok, v ktorom sa inakosti vzájomne dopĺňajú, splietajú, spájajú a súčasne diferencujú. V rizomatickom svete presmerovanie nevedie k deštrukcii a úplnej zmene orientácie poriadku. Stačia malé úpravy a rast pokračuje bez porušenia harmónie. Takže zdôrazňovanie diferencie je životaschopná alternatíva budovania abstraktného, neživotného systému s jeho mašinériou represívnych formácií.

Zlátanina, ale peratická. Dynamická, polycentrická a pluralitná politika - diferencie je hádam aj reálnou možnosťou. Obhajobu diferentného myslenia netreba vnímať ako deštrukciu kultúry alebo odsúdenie spoločnosti k neskrotnému neporiadku. Aj ľudia mentálne úplne zdraví a racionálne konajúci sa môžu dovolávať demontáže hierarchií, a pritom nemusia podliehať žiadnym anarchistickým alebo mizantropickým tendenciám.

V súčasnosti sa bežne uznáva legitímnosť pluralizmu - prinajmenšom v zmysle vzťahov medzi rôznymi politickými stranami, ale aj rasami, etnikami a národmi. Podpora rozmanitosti a inakosti sa stala takmer morálnym imperatívom. Hlavnou príčinou ťažkostí bola a často ešte stále je neschopnosť vytvoriť nepostrádateľný model integrácie, ktorá by nebola zároveň asimiláciou. Pre väčšinu "tradicionalistov" neexistuje integrácia bez asimilácie, pretože nevyhnutným predpokladom zabezpečenia poriadku je uznanie jedinej celostnej reality. Ale vedľajším produktom takéhoto prístupu je uniformita, na oltári ktorej sa jej postupným upevňovaním ako zápalná obeť spaľuje ľudská sloboda. A keďže sa každé osobné sebavyjadrenie považuje za trivialitu, žiadna forma ľudskej činnosti by nemala znejasňovať či inak spochybňovať túto jednoliatu, súdržnú skutočnosť.

Ukázalo sa však, že potreba stabilnej štruktúry nie je jediným princípom udržania poriadku. Napríklad v dynamickom rizomatickom poriadku môžu simultánne existovať otvorenosť a poriadok. Jednotlivci a celé skupiny môžu manévrovať (komunikovať,

negociovať), pokým nedospejú k porozumeniu a nastoleniu vzájomne prospešných vzťahov. V takomto spoločenskom poriadku by hľadám bolo možné opravdivé oslobodenie. Jedinou limitujúcou podmienkou je uznanie iného, úcta k nemu v jeho inakosti. Ja, iný a naše vzťahy už nie sú regulované silami nanucujúcimi uniformitu. V takejto intersubjektivite sa utvára poriadok, ktorý nie je represívny a hľadám ani donucovací a zostáva poriadkom, ktorý sa otvára aj pre nesystematické a nepredvídateľné diferencie, ktorý spája i rozdeľuje, a pritom sa nebojí jednoty, zostáva spoločným územím najrozmanitejších inakostí.

Pri pohľade z lietadla vidíme krajinu zahalenú v prikrývke pozošívanej z jazier, lúk, polí, riek, oceánov, lesov, hôr, púští a skalnatých útesov. A predsa, hoci nie je monolitická, je tá zlátnina usporiadaná.

LITERATÚRA

- [1] DUBUFFET, J.: *Dusivá kultúra*. Praha, Herrmann & synové 1998.
- [2] DURKHEIM, É.: *Pravidla sociologické methody*. Praha, Orbis 1926.
- [3] GUATTARI, F.: *Molecular Revolution. Psychiatry and Politics*. Middlesex, Penguin 1984.
- [4] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava, Pravda 1979.
- [5] LYOTARD, J.-F.: *O postmodernismu*. Praha, Filozofický ústav AV ČR 1993.
- [6] DERRIDA, J.: *Gramatológia*. Bratislava, Archa 1999.
- [7] DESCOMBES, V.: *Stejně a jiné*. Praha, Oikúmené 1995.
- [8] DELEUZE, G.: *Rokovania 1972-1990*. Bratislava, Archa 1998.
- [9] DELEUZE, G. - GUATTARI, F.: *On the Line*. New York, Semiotext(e) 1983.

Tento príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6118/21.

PhDr. Jozef Pauer, CSc
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR